

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
1**

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

**Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բաղալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սլաւաստիանաստու քարտուղար*), Պատրիկ
Տօնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիպիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ Բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արտորը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոռյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյրեփանյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Սարգիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Մոկաց կրոնատեկեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խեմճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիննակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արրահամյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արտակ Դարադյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագարական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անպոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ազուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղևանդանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաձիսական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Սարգիս Հարությունյան</i>	439
	XI. ՀԵՔԻԱԹ	
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
	XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ	
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ԿՐՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ «ՍԱՍՆԱ ԾՌԵՐ» ՀԵՐՈՍԱՎԵՊՈՒՄ

Սարգիս Հարությունյան*

Զեկուցման մեջ քննարկված ծիսապաշտամունքային խնդիրները ներկայացված են նախաքրիստոնեական և քրիստոնեական կրոնաառասպելաբանական պատկերացումների բաղադրումով և ընդգրկում են հայոց ժողովրդաքրիստոնեական ինքնատիպ համակարգի ծիսահավատալիքային գրեթե բոլոր էական բաղադրիչները:

Բանալի բառեր. Սասնա ծռեր, կրոնաձիսական տարր, հավատալիք, առասպել, պաշտամունք, ողորմիք, ծիսական բանաձև, նվիրագործում, ճգնություն, մատաղ, խաչ պատարագի:

Կրոնաձիսական տարրը Հայոց «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում ունի ոչ թե սուկ մոտիվային արժեք այլ վեպի քառանյոռ կառուցվածքում դրսևորվում է որպես այոժետակերտման կարևոր բաղադրամաս:

1. Վեպի ավանդական կառուցվածքը հատկանշվում է «Ողորմիք» կոչված նախաբանով, ուր հայոց ծիսական կենցաղային յուրահատուկ ոճական արտահայտչաձևերով ողորմիք է տրվում վեպում նշանավոր դեր խաղացած հերոսներին կամ հերոսուհիներին, իբրև երբեմնի ապրած և գործած նախնիների, որոնց գործողություններից է բաղադրվում հերոսավեպի համակառույցը: Հայկական կենդանի հավատալիքներով հանգուցյալներին տրվող Ողորմիքի այս ծիսական բանաձևերով է սկսվում հայոց հերոսավեպը, որն ավարտվում է ժայռում փակված վիպական հերոսի՝ Փոքր Մհերի, աշխարհի կատարածին կամ Քրիստոսի երկրորդ գալստյան և հոգիների վերջնական դատաստանը կատարելու վախճանաբանական մոտիվներով:

Հայոց վեպի սկիզբն ու վերջն, այդպիսով շրջանակվում է մահվան ծեսի ու աշխարհի վախճանի դրվագներով՝ առաջ բերելով վիպական մի

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ, գլխավոր գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ:

ներփակ մոդել, որի ներսում ևս վիպական իրադարձություններն ընթանում են ծիսակրոնական այլ մոտիվների զուգակցումով:

2. Նախ վեպի հիմնական՝ յուրային/օտար հակադրությունն ու կոնֆլիկտը վեպի բոլոր չորս ճյուղերում, որն ունի էթնիկ բովանդակություն, հաճախ անվանվում է ոչ թե էթնոնիմներով, այլ խաչապաշտ/կռապաշտ կրոնահավատալիքային հասկացություններով:

Այդ հիմնական հակադրությունն ու պայքարը վիպական հյուսվածքում սոցիալական, քաղաքական, էթնիկական և այլ դրսևորումներին զուգահեռ՝ ունի շեշտված կրոնահավատալիքային հետևանքներ (կռապաշտ թագավորը բռնությամբ կին է տանում խաչապաշտ թագավորի դստեր Ծովինարին, որին ընկերակցում է քահանա կամ վարդապետը, իբրև քրիստոնեական հավատքի պաշտպան: Ծովինարից հրաշքով ծնված երկվորյակները տաճարում աղոթելիս սպանում են իրենց կռապաշտ հորը, ջարդում կոքերին, փախչում ապաստանում են լեռնային Սասունում: Այստեղ Սանասարի որդի Մեծ Միերը կառուցում է Մարութա Ս.Աստվածածնի վանքը, իբրև էթնիկական ինքնության և սրբության խորհրդանիշ. վերջինս վերակառուցվում է Դավթի կողմից և երկիցս ենթարկվում այլադավան Մարամելիքի ավարմանն ու ավերմանը և դառնում ճակատագրական կովի հիմնապատճառ Դավթի և Մարամելիքի միջև: Մեծ Միերը խախտելով ամուսնական ուխտը՝ կենակցում է այլադավան Մարամելիքի տիկնոջ՝ Իսմիլ Խաթունի հետ, որից ծնվում է կրտսեր Մարամելիքը՝ Սասնա տան գլխավոր թշնամին, իսկ ուխտագանցման համար, Դավթի ծննդից անմիջապես հետո մեռնում են Մեծ Միերն ու կինը:

Վեպի որոշ պատումներում Փոքր Միերի հիմնական նպատակն է դառնում Սասնա բոլոր թշնամիների, մասնավորապես այլադավան-կռապաշտների ոչնչացումը, որի վերջնական իրականացման հույսը հայերը կապել են նրա քարայրից դուրս գալու հետ:

3. Հերոսները ծնվելիս կամ հասունանալիս, հատկապես վճռական կոնֆլիկտից առաջ, ենթարկվում են նվիրագործման (ինիցացիայի) ծիսական արարողությունների, որոնք նրանց գերբնական-աստվածային լիցք են հաղորդում վիպական իրադարձությունների ծավալման ընթացքում (Սանասարին և Բաղդասարին կնքում և մկրտում են թոնրի վրա, Դավթի լեզուն կրակով սրբագործվում, դառնում է թվատ, Մեծ Միերը Մարութա վանքում 40 անձին երինջ է մատաղ անում, դեմքը դրանց արյամբ լվանում, ձեռք բերում հնայիլ, գենք ու զրահ, հրեղեն ձի, դառնում անհատլթելի.

Դավիթը կովից առաջ ճգնում է Մարութա Վանքում. լողանում 40 անձին երնջի արյան մեջ կամ Կաթնաղբյուրում, աճում, հզորանում):

4. Յուրային հերոսներն իրենց գերբնական (ջրային) ծագման և ժառանգականության շնորհիվ վայելում են աստվածային հովանավորություն, աստվածատուր ս. Նշանի (Խաչ պատարագի, Խաչ պատերագմի) շնորհիվ դառնում են անխոցելի և անպարտելի, երբ խախտում են ս. Նշանին տված երդումը՝ չարաչար պատժվում են (Դավիթ): Բոլոր վճռական գործողություններից առաջ կամ նեղն ընկնելիս՝ նրանք աղոթքի հատուկ բանաձևով (Հացն ու գինին, տեր կենդանին) դիմում, ապավինում են հմայիլ ս. Նշանին և ստանում նրա օգնությունը: Աստված թեպետ վեպում անմիջապես հանդես չի գալիս, բայց աստվածային էակները, հանձին Գարբիել հրեշտակի և Ս. Սարգսի, հաճախ են երևան գալիս և օգնում հերոսներին նրանց նախաձեռնումներում:

5. Նախնիների պաշտամունքն իր նախնական հեթանոսական և քրիստոնեական ձևերով հաճախ է դրսևորվում վեպի տարբեր դրվագներում, որպիսիք են «Ողորմիք» նախաբանը՝ վիպական նախնիներին ուղղված օրհնաբանական բանաձևերով, Աբամելիքի և Մեծ Մհերի մահվան առիթներով սասունցիների համաժողովրդական սուգն ու սգահանությունը, ցասման ժամի կամ մեռելների հոգու համար ծիսական հարիսայով պատարագ տալը, Փոքր Մհերի կողմից իր բոլոր նախնիների հոգու փրկության համար ս. պատարագ մատուցելը, նրա ողբերգական երկխոսությունը ծնողների գերեզմանների հետ, նրանցից ստացած խորհուրդները, և առհասարակ ծիսահավատալիքային այլ իրադրություններ:

6. Այս ամենը գալիս է վկայելու, որ Հայոց հերոսավեպում հին ու նոր ծիսահավատալիքային տարրերն ունեն վճռորոշ նշանակություն թե՛ վիպական սյուժետիկայի ձևավորման ու ծավալման գործընթացում, թե՛ հերոսների արարքների պատճառաբանման և թե՛, մանավանդ, նրանց ճակատագրի կանխորոշման ու հիմնավորման խնդիրներում:

Ձևավորված լինելով հնագույն առասպելների ու հավատալիքների, ծիսական սովորույթների գաղափարական հենքի վրա, հետագայում վերափոխապատկերված քրիստոնեական նոր կրոնի ճշմարիտ հավատալիքներով ու ծիսական ըմբռնումներով, հայ ժողովրդական դյուցազնավեպը գրեթե նույնությամբ վերարտադրել է կենդանի գոյատևող ժողովրդական քրիստոնեության համայնապատկերը՝ հեթանոսականի ու քրիստոնեականի ինքնատիպ համագոյակցությամբ:

РЕЛИГИОЗНО-РИТУАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ГЕРОИЧЕСКОМ ЭПОСЕ «САСНА ЦРЕР»

Саргис Арутюнян

Резюме

Религиозно-ритуальный элемент в армянском героическом эпосе «Сасна црер» имеет не только повествовательное значение – в композиции всех четырех ветвей эпоса он выступает как важная составляющая построения сюжета.

Начало и конец армянского эпоса обрамлены эпизодами, описывающими погребальный обряд и конец света, при этом на первый план выдвигается замкнутая модель эпоса, внутри которой эпические события происходят параллельно другим ритуально-религиозным моделям.

Традиционная структура эпоса определяется прологом, называемымся «Поминования», где в присущей армянам своеобразной обрядово-бытовой форме поминаются герои, играющие в эпосе значительную роль, как некогда жившие предки, действия которых составляют композиционную основу героического эпоса.

Это прежде всего основная оппозиция свой/чужой во всех четырех ветвях эпоса, имеющая этническое содержание, но часто обозначенная не этнонимами, а религиозным противопоставлением христианин/идолопоклонник.

Герои при рождении или по достижении зрелости, в особенности перед решающим сражением, проходят инициационный обряд, придающий им сверхъестественную божественную силу в процессе развития событий в эпосе (Санасара и Багдасара крестят над тониром; язык Давида освящается огнем и у него появляется дефект речи; Мгер Старший в церкви Марута приносит в жертву 40 нетелившихся телок, омывает лицо их кровью, приобретает талисман, оружие и доспехи, огненного коня и становится непобедимым; Давид перед боем отшельничает в церкви Марута, купается в крови 40 нетелившихся телок или в Катнахпюре (Молочном роднике), вырастает, становится могущественным).

Культ предков в своей первоначальной языческой и христианской форме часто отражен в различных эпизодах эпоса, таких как формулы благословения эпических предков в прологе «Поминования»; всенародный траур сасунцев по поводу смерти Абамелика и Старшего Мгера и выведение их из траура; подношение ритуальной арисы в память душ усопших; святая литургия во спасение душ всех своих предков, осуществленная Мгером Младшим, его трагический диалог с могилами родителей, полученные от них советы и другие действия религиозного и ритуального характера.

Сформировавшийся на идейной основе древнейших мифов, верований и ритуальных обычаев, впоследствии переосмысленный верованиями и ритуальным пониманием новой христианской религии, армянский народный

героический эпос почти в том же виде воспроизвел панораму живого, продолжающего свое существование народного христианства в своеобразном сосуществовании языческого и христианского.

Ключевые слова: «Сасна Црер», религиозно-ритуальный элемент, поверье, миф, ритуальная формула, инициация, матаг (жертвоприношение).

THE RELIGIOUS CEREMONIAL COMPONENT IN THE ARMENIAN EPIC “SASNA TSRER”

Sargis Harutyunyan

Summary

The religious ceremonial element in the four-branch structure of the epic “Sasna Tsrer” (Daredevils of Sassoun) has not merely expositive value but also appears as an important component in plot creation.

The beginning and the ending of the Armenian epic are outlined with episodes of the ritual of death and termination of the world, thus creating a close model, inside of which the course of the events of the epic progress in parallel with other religious-ceremonial contents.

The traditional structure of the epic is featured in a prologue called “Voghormiq,” where, with Armenian household ceremonial specific stylistic forms of expression, the heroes and heroines that play significant role in the epic are blessed as once living and acting ancestors whose actions form the architecture of the epic.

First, the main conflict, the insider – alien antagonism in the four branches, has ethnic content; often it is called not by ethnonyms, but by cross-worshiper (i.e. Christian) – idolater religious terms.

At their birth or maturity, and particularly before crucial fights, the heroes are subjected to ritual ceremonies of initiation which, during the development of the epic events, inculcate them with supernatural-divine charge. (e.g., Sanasar and Baghdasar are being christened or baptized on a tonir; Davit is tested with fire and gold that causes his articulation defect; Senior Mher sacrifices 40 heifers, washes his face with their blood, obtains a talisman, arms and armor, igneous horse, and becomes invincible; Davit lived in seclusion in the monastery Maruta, bathes in the blood of 40 heifers in Katnaghbyur, grows and becomes powerful).

The worship of ancestors often manifests itself in its Christian and pagan forms in various episodes of the epic, such as in the prologue “Voghormiq” with blessing formularies for epic ancestors, the popular mourning and ritual of its ending on occasions of the Abamelik’s and Senior Mher’s deaths, liturgy offering with ritual of harissa (national dish with wheat and chicken or lamb) in the hour of wrath or for the souls of the dead, offering of Divine Liturgy by Junior Mher for

the souls of all of his ancestors, his tragic dialogue with the graves of his parents, the advices received from them, and other religious ceremonial events.

Being shaped on the ideological basis of ancient myths and beliefs, ritual customs, and subsequent reassessment of the belief and ritual understandings of the Christian new religion, the Armenian national epic almost identically has replicated the vivid panorama of existing popular Christianity with unique co-existence of pagan and Christian realities.

Keywords: “Sasna tser” national epic, religious-ritual element, belief, myth, ritual formula, initiation, asceticism, cult, matagh, cross of Liturgy, clemency song.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱՀ — Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ — Գարեգին սարկաուզ Հովսեփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիստիոթինից
ԳՄ — Գարեգին Սրվանձոյանց
ԵԼՄ — Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիստիոթեան
ԷԱԺ — Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ — Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ — Հին աուանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց
Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ — Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ — Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ — Մեարոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ — Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ — Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ — Վկայություն
ՔՀ — «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ — Мифы народов мира
СЭ — Советская этнография
СПГУ — Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ — Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyanyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyanyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14. The types of money and their ritual significance 156
Armine Zohrabyan
15. Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets 168
Lilia Avanesyan
16. Necklaces with dragon symbols 179
Astghik Israelian
17. On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships 193
Lianna Gevorgyan

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18. Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia) 206
Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan
19. The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks 217
Ester Khemchyan
20. The soul outside of the body in Armenian tales of magic 231
Tamar Hayrapetyan
21. The Hisnakats (Forty days) feast epiphany 243
Hasmik Abrahamyan
22. On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield 255
Artak Dabaghyan
23. Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant 263
Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan
24. Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed 269
Smbat Hakobyan
25. Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research) 279
Sose Grigoryan

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26. Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats 290
Arsen Bobokhyan
27. Sacred objects from medieval Saghmosavank 302
Ashot Manucharyan
28. Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region 313
Hagop Tcholakian

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458